

ΕΝΑ ΤΕΤΡΑΔΙΟ ΤΟΥ ΚΛΩΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΥ
ΜΕ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Στό πολύ πλούσιο για την ιστορία και τη φιλολογία του Νέου Έλληνισμού αρχείο του Institut Néohellénique à la Sorbonne (Paris IV) ένας φάκελος του Émile Legrand, με την ένδειξη *Chansons populaires* - edition en préparation, περιέχει μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα έντυπη συλλογή ελληνικών δημοτικών τραγουδιών συνοδευόμενη από γαλλική μετάφραση, που είχε επιμεληθεί ο Γάλλος νεοελληνιστής. Άγνωστο όμως για ποιό λόγο ή έκδοση έφτασε ως την τελευταία, κατά τη γνώμη μου, τυπογραφική διόρθωση χωρίς να προχωρήσει πάρα πέρα¹. Η αντίγνωση των πηγών των τραγουδιών που επέλεξε ο Legrand², και που είναι άλλα γνωστά και παρμένα από δημοσιευμένες συλλογές, με παραλλαγές καμιά φορά βέβαια, και άλλα που δεν έχουν έντοπιστεί ακόμη, μάς οδήγησε σε ένα τετράδιο³ που περιέχει ανέκδοτο λαογραφικό υλικό: δημοτικά τραγούδια, παροιμίες, αινίγματα, συλλεγμένα όλα στη Σύρα και την Κέα γύρω στα 1870-1874 από το λόγιο γιατρό και ανθρωπολόγο Κλώνο Στέφανο (1854-1915)⁴.

Ο Κλών Στέφανος, Κυκλαδίτης ο ίδιος την καταγωγή, πρέπει να συνέλεξε το υλικό πριν από το 1875, γιατί τη χρονιά αυτή το «δώρισε» στον É. Legrand. Να σημειωθεί επίσης εδώ ότι ο Γάλλος νεοελληνιστής τη χρονιά αυτή είχε κάνει το παρθενικό του ταξίδι στην Ελλάδα και, όπως ήδη ξέρουμε,

1. Στο σχετικό σημείωμα του γνωστού τυπογραφείου της Λειψίας Grugulin διαβάζουμε και τη χρονολογία που βγήκε το τελευταίο, πιθανώς, δοκίμιο: 19/11.84 (σ. 145 της συλλογής). Με την «ακυκλοφόρητη» αυτή συλλογή του Legrand και τα προβλήματα που προκύπτουν από τη μελέτη της θα ασχοληθούμε σε προσεχή μελέτη μας.

2. Η διευθύντρια του Ίνστιτούτου καθηγήτρια κ. Αικατερίνη Κουμριανού είχε την καλοσύνη να μου παραχωρήσει για μελέτη το σχετικό φάκελο: την ευχαριστώ θερμά, όπως και τον προκάτοχό της στη διεύθυνση του Ίνστιτούτου καθηγητή κ. Κ. Θ. Δημαρά, για την ποικιλότητα βοήθειά τους στην έρευνά μου στη Βιβλιοθήκη και στο Αρχείο του ίδιου Ίνστιτούτου.

3. Το τετράδιο αυτό υπάρχει στη Βιβλιοθήκη του Ίνστιτούτου στη σειρά Réserves.

4. Για τον Κλώνο Στέφανο βλ. τη μελέτη του Ανδρέου Θ. Δρακάκη, Δύο Συριακοί λόγιοι (Κλών Στέφανος-Περικλής Ζερλέντης), *Επιτηρίς Έταιρείας Κυκλαδικών Μελετών Θ'* (1971) 74-80.

είχε την ευκαιρία να συνδεθεί με την ελληνική λογιοσύνη της εποχής¹. Ανάμεσα στους εκπροσώπους της πρέπει βέβαια να συγκαταλέξουμε και τον Κλώνο Στέφανο. Το επόμενο χρόνο μάλιστα (1876) ο Legrand σὲ δημοσίευσμά του μιλοῦσε κολακευτικά για τὸ νεαρό Στέφανο (jeune savant τὸν ἀποκαλοῦσε) και για τὴ συλλογή του αὐτή, χωρίς ὅμως νὰ κάνει λόγο ὅτι βρίσκεται στὰ χέρια του². Για τὸ χρόνο και τὸ περιεχόμενο τῆς συλλογῆς, πολλὰ χρόνια ἀργότερα, σημείωνε ὁ Legrand στὸ τετράδιο τοῦ Στεφάνου τὰ ἑξῆς: *Chansons populaires grecques recueillies dans l'île de Syra en 1874-1875 par le Dr. Clôn Stéphanos*.

Ἡ σημείωση αὐτὴ πρέπει νὰ γράφτηκε πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 1893, γιατί μελάνη και χαρτὶ εἶναι τὸ ἴδιο με τὴν παρακάτω χρονολογημένη σημείωση τοῦ Legrand· διαβάζουμε:

Ce recueil de chansons m'a été donné par M. le Dr. Clôn Stéphanos, de Syra, lors de mon séjour à Athènes, en 1875. Trois ou quatre seulement des pièces qu'il renferme ont été publiées par moi. Le reste est inédit; on y trouve des variantes importantes de chansons déjà connues, et qu'il faudrait utiliser pour la formation d'un corpus popularium cantilenarum Graeciae recentioris.

E. Legrand

14, Rue des Sévres

aujourd'hui (août 1893)³

1. rue Humboldt

Ἀπὸ τὴ σημείωση αὐτὴ προκύπτει λοιπόν, ὅτι πράγματι ὁ Κλών Στέφανος εἶχε δώσει τὴ συλλογή του στὸν Ἐ. Legrand ποὺ σκόπευε νὰ τὴ χρησιμοποιήσει σὲ μιὰ μελλοντικὴ ἔκδοση Corpus ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ποὺ τελικὰ δὲν πραγματοποιήθηκε. Ἔχουμε βέβαια τὴν «ἀκυκλοφόρητη» συλλογή τοῦ Legrand, στὴν ὁποία ὁ Γάλλος ἑλληνιστὴς δημοσίευσε δύο τραγούδια ἀντλώντας ἀπὸ αὐτὴ τοῦ Κλωνός Στεφάνου. Καὶ αὐτὰ εἶναι: Ὁ τσομπάνης και ὁ λόκος (f. 7) και ὁ Πορφύριος (f. 17)· στὰ δύο αὐτὰ κείμενα, διὰ χειρὸς Legrand, ἡ σημείωση: copié. Ὡστόσο τὴν ἴδια σημείωση ἀπαντοῦμε και στὸ τραγούδι ὁ Ἅγιος Γεώργιος (f. 35). Τὰ δύο πρῶτα περιέχονται στὶς παρακά-

1. Για τὸ ταξίδι του αὐτὸ βλ. τὴ διατριβὴ τῆς Μ. Δήτσα, *La contribution d'Émile Legrand aux études néohelléniques*, Paris 1974, σ. 175 κ.ἑ. και κυρίως τὴν ἀναφορὰ τοῦ Legrand στὸ *Archives des Missions Scientifiques et Littéraires* 4 (1877) 433-446.

2. Émile Legrand, *Chansons populaires grecques publiées avec une traduction française*, *Annuaire des Etudes Grecques* 10(1876)4.

3. Ἡ φράση *aujourd'hui* (août 1893) 1, rue Humboldt γράφτηκε, φαίνεται, πολλὰ χρόνια ὕστερότερα, ὅταν πιθανότατα ὁ Legrand θυμῆθηκε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ τετράδιου τοῦ Στεφάνου και εἶχε στὸ μεταξὺ μετοικήσει στὴ rue Humboldt.

τω συλλογῆς τοῦ É. Legrand: τὸ πρῶτο στὴν «ἀκυκλοφόρητη» συλλογῆ (σσ. 150-153, ἀριθμ. ξα΄) καὶ τιτλοφορεῖται ὁ *Λύκος καὶ ὁ Βοσκός*: τὸ δεύτερο, ὁ *Πορφύριος*, πέρασε καὶ αὐτὸ στὴν παραπάνω συλλογῆ τοῦ Legrand (σσ. 8-10, ἀριθμ. β΄), ἀλλὰ τὸ πρωτοδημοσίευσε στὴ συλλογῆ τοῦ *Chansons populaires grecques* τοῦ 1876¹. Ὅσο γιὰ τὸν «Ἅγιο Γεώργιο» δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω πουθενὰ σχετικὴ δημοσίευση ἀπὸ τὸν Legrand².

Π ε ρ ι γ ρ α φ ῆ τ ῆ ς σ υ λ λ ο γ ῆ ς

Ὅπως θὰ διαπιστώσει ὁ ἀναγνώστης τῆς παρούσης μελέτης, στὰ ἀνεπίγραφα κείμενα δίνεται ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τους. Ἐγίνε ἐπίσης προσπάθεια ἐνὸς πρώτου σχόλιου, σὲ μερικὰ ἀπὸ αὐτά, ὅπου ὁ ἐνδιαφερόμενος θὰ βρεῖ βιβλιογραφία ἢ τὸν προβληματισμὸ τοῦ κειμένου. Ὁ σχολιασμὸς ἀναφέρεται σὲ παραλλαγῆς τῶν τραγουδιῶν τῆς συλλογῆς τοῦ Στεφάνου.

[Μέρος Α΄]

1. Ὁ πνιγμὸς τοῦ ναυτόπουλου (στ. 23, δεκαπεντασύλλ.).

2. Τὸ ναυτόπουλο (στιχ. 17, δεκαπεντασύλλ.).

Στὸ στιχ. 10 παραλλαγή: *Νὰ δῶ ποῦ θε' ν' ἀράξω.*

Στὸ στιχ. 11 παραλλαγή: *τὸ τρομερὸ λαγκάδι, τὸ ἔρημο λαγκάδι.*

Στὸ στιχ. 17 παραλλαγή: *Στῆς Μπαρμπαριᾶς τὰ μέση.*

Δημ. Πετρόπουλου, *Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, Α΄*, ἔκδ. Βασικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 46, σσ. 244-245.

3. Ὁ λεβέντης (στιχ. 22, δεκαπεντασύλλ.).

Arnoldus Passow, *Τραγούδια ρωμαϊκά - Popularia Carmina Graeciae recentioris*, Lipsiae 1860, 306-308.

1. Legrand, ὁ.π., 10-13. Γράφει ἐκεῖ ὁ Legrand: «cette chanson est tirée de la grande collection manuscrite formée par M. Clôn Stéphanos de Syra. Elle a été recueillie par lui dans cette île» ὁ.π., 10. Ἄλλὰ τὸ κείμενο τῆς γαλλικῆς μετάφρασης τοῦ Legrand γιὰ τὸν Πορφύριο (βλ. ὁ.π., καὶ στὴν «ἀκυκλοφόρητη» συλλογῆ του, σσ. 11-15) τὸ παρέλαβε ὁ H. Pernot, *Anthologie populaire de la Grèce moderne*, vol. 1, Paris 1910, 23-25 καὶ τὸ παρουσίασε σὰ δικό του. Πηγὴ του βέβαια τὸ ἀρχεῖο τοῦ Legrand ποῦ ἦταν στὰ χέρια του μαζὶ φυσικὰ καὶ ὁ φάκελος μὲ τὴν édition en préparation. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ πεῖθει, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὅτι ὁ Legrand πράγματι δὲν κυκλοφόρησε τὴ συλλογῆ του αὐτῆ.

2. Δὲν περιέχεται, ἀπὸ ὅσο ξέρω, καὶ σὲ κανένα ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τοῦ Legrand τῆς περιόδου 1875-1904 — βλ. σχετικὰ H. Pernot, *Notice sur la vie et les œuvres d'Émile Legrand*, Paris 1906, σσ. 29-41. Ὁ Legrand ὁμῶς γράφει ὅτι τὰ τραγούδια μὲ θέμα τὸν Ἅγιο Γεώργιο εἶναι «les plus curieuses» καὶ ὅτι «toutes roulent invariablement sur une légende dans laquelle, il est très facile de retrouver le mythe bien connu de Persée et d'Andromède» — Legrand, *Chansons populaires*, 3. Πρβ. τὶς ἴδιες παρατηρήσεις, μὲ ἀφορμὴ τὸ παραπάνω θέμα, στὴν ἐκθεσὴ του δημοσιευμένη στὸ *Archives des Missions Scientifiques et Littéraires* 4(1877)438.

4. Ἀνεπίγραφο (στιχ. 5, δεκαπεντασύλλ. Ἀρχή: *Μιά ποντικίνα πρόβαλε ἀπὸ ψηλὸ δοκάρι*. Τέλος: *ἔλα νὰ φάτε τὸ σιτάρι...* Τὸ κείμενο διαγραμμμένο).
- 5-6. Ὁ σκλάβος (στιχ. 53, δεκαπεντασύλλ. ὁ στίχ. 17 διαγραμμμένος). Πετρόπουλου, ὅ.π., σσ. 63-65.
7. Ὁ τσομπάνης καὶ ὁ λύκος (στιχ. 18, δεκαπεντασύλλ.).
Βλ. παραπάνω
8. Ἡ κακὴ μάνα (στιχ. 21, δεκαπεντασύλλ.).
É. Legrand, *Recueil de chansons populaires grecques*, Paris 1874, σσ. 249-250· πρβ. Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, *Δημοτικὰ Τραγούδια Καρπάθου*, Ἀθήνα 1928, σσ. 217-218 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία).
- 8-9. Ἡ πιστὴ σύζυγος (στιχ. 25, δεκαπεντασύλλ. οἱ στίχ. 15,20 ἀτελεῖς). Πετρόπουλου, ὅ.π., 131-133 καὶ Γ. Ἰωάννου, *Τὸ δημοτικὸ τραγούδι, Παραλογές*, Ἐκδοτικὴ Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1970, σσ. 77-80, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.
- 9-10. Ἄλλως [*Ἡ πιστὴ σύζυγος*] (στιχ. 28, δεκαπεντασύλλ.).
Στὸ κάτω μέρος τοῦ φ. 10: *Τῆς Μπαρμπαριάς τὰ κήματα ποὺ εἶναι φορτωμένα*.
11. Ἡ ἀπιστὴ σύζυγος (στιχ. 21, δεκαπεντασύλλ.).
12. Ἡ Θεωνίτσα (στιχ. 35, δεκατρισύλλ.).
Πετρόπουλου, ὅ.π., σσ. 122-123. Πρβ. Legrand, *Chansons populaires grecques*, ἔκδ. 1874, σσ. 304-306 καὶ 324, 326 (*Τῆς Διονύτσας τὸ τραγούδι καὶ Ἡ Θεωνίτσα, ἀντίστοιχα*), καθὼς καὶ Μιχαηλίδου-Νουάρου, *Δημοτικὰ Τραγούδια Καρπάθου*, 199, ποὺ τὸ χαρακτηρίζει ἐπέισακτον καὶ τὸ τιτλοφορεῖ *Ἡ Φαρμακωμένη*.
13. Ἀνεπίγραφο (στιχ. 28, ἐντεκασύλλ.). Ἀρχή: *Μιά κόρη εἴμορφη καὶ χαϊδευμένη*. Τέλος: *Ποῦ γιὰτ' ἐσένα ἀποχαιρετῶ τὸν κόσμο;*
Στὸ περιθώριο ἢ σημείωση τοῦ Legrand: *ridicule*
14. Ἀνεπίγραφο (στιχ. 12, ἐπτασύλλ.). Ἀρχή: *Καράβια βλέπω κι ἔρχονται*. Τέλος: *Κι' εἶν' τὸ πουλί μου μέσα*.
14. Ἀνεπίγραφο (στιχ. 8, ἐπτασύλλ.-ὄκτασύλλ.). Ἀρχή: *Ἐγὼ ἔμαι ξένος κι' ὄρφανός*. Τέλος: *Βάσανα ποῦ 'χ' ἡ ἀγάπη*.
15. Ἀνεπίγραφο (στιχ. 14, ὄκτασύλλ.). Ἀρχή: *Τὸ μονοπάτι μ' ἔβγαλε*. Τέλος: *Πᾶρε μ' ἀγαπητικὸ σου*.
15. Ἀνεπίγραφο (στιχ. 10, δεκαπεντασύλλ.). Ἀρχή: *Δυὸ κοπέλαις μ' ἀγαποῦσι καὶ τῆς (sic) ἀγαπῶ κ' ἐγώ*. Τέλος: *Δὲν μεταγυρίζον πλέο, πᾶσι νὰ βροῦ καὶ ἄλλοῦ*.
Μιχαηλίδου-Νουάρου, ὅ.π., 99-100.
Ἀκολουθοῦν δύο λευκὰ φύλλα.
16. Ἀνεπίγραφο (στιχ. 8, δεκαπεντασύλλ.). Ἀρχή: *Ἐν τὸ σπῆτι μας καθόμουννα ὄμορφα μὲ τῆ τάξη*. Τέλος: *Νὰ λαχταρᾶ, γιὰ νὰ σὲ δῆ, νὰ βγαίνη ἀπ' τὸ ἴδη*.
16. Ἀνεπίγραφο (στιχ. 16, δεκαπεντασύλλ.). Ἀρχή: *Τὸ μονοδένδρι 'ς τὸ βουνὸ ὄλ' οἱ καιροὶ τ' ἐρίζουν*. Τέλος: *Νὰ πιῆς νερὸ νὰ δροοιστιῆς, ὦ παραπονεμένη*.

17. 'Ο Πορφύριος (στιχ. 21, δεκαπεντασύλλ.).

Βλ. σχόλια παραπάνω.

18. Λευκό.

19-20. 'Ανεπίγραφο (στιχ. 35, δεκαπεντασύλλ.). 'Αρχή: 'Ακούσετε τί στάθηκε 'ς τῆς Σύρας τὸ λιμάνι. Τέλος: Εἶς τὸ γαλὸ τοὺς ἔρριξαν κ' ἠπλέαν νὰ (sic) λαβράκια.

Τὸ παραπάνω κείμενο ἀναφέρεται, νομίζω, στὴν ἐπανάσταση τῆς Ἐρμούπολης κατὰ τοῦ Κυβερνήτη, ποὺ τὸ 1829 εἶχε διατάξει τὴ λήψη αὐστηρῶν μέτρων κατὰ τῶν Χίων ἐμπόρων ποὺ βρισκόνταν στὴν Ἐρμούπολη γιὰ τὴν πληρωμὴ δαπανῶν τῆς ἐθνικῆς ἐκστρατείας στὴ Χίο· ἀκολούθησε ἡ ἀντίδραση καὶ ἡ φυλάκιση, κατὰ συνέπεια, τῶν δημογερόντων «τῶν ἐν Ἐρμουπόλει Χίων». Δεύτερη αἰτία τῆς ἐπανάστασης αὐτῆς ἦταν ἡ ἐπιμονὴ τοῦ κράτους νὰ ἐπιβάλλει σχέδιο γιὰ τὴ διαίρεση τῶν ἐμπόρων, ποὺ τελικὰ προκάλεσε τὴ «δημηγεροσίαν» τῆς 10 Ἀπριλίου 1830 καὶ τὴ φυλάκιση πολλῶν ἀπὸ αὐτούς. Ἀκολούθησε ὁ θάνατος τοῦ Κυβερνήτη καὶ ἡ ἀποστολὴ στολίσκου στὴν Ἐρμούπολη ποὺ ἀποβίβασε μὲ προδοσίαν τὶς νέες τοπικὲς ἀρχές· βλ. περισσότερα Τιμολέοντος Δ. Ἀμπελά, *Ἱστορία τῆς νήσου Σύρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, Ἐρμούπολις Σύρου 1874, 622-630.

Μέρος Β'. Τὰ Πάθη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ¹

21-22. [Πάθος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] (στιχ. 42, δεκαπεντασύλλ.).

22. Τὸ σπαθὶ (ἢ συνέχεια f. 25, στίχ. 1-4).

23. [Ἡ προδοσία τοῦ Ἰούδα καὶ ἡ σύλληψη τοῦ Χριστοῦ] (στιχ. 29, δεκαπεντασύλλ.).

Σημείωση: Ἡ ἀγκύλη [] δηλώνει ὅτι τὰ κείμενα εἶναι ἀνεπίγραφα· μὲ τὴν περιεχόμενη στὴν ἀγκύλη ἐπιγραφή δηλώνουμε ἐξἄλλου τὸ ἀντίστοιχο μέρος ἀπὸ τὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ.

1. Ὁ Legrand ποὺ ξέρει, κοντὰ στὰ ἄλλα, καὶ τὸ κείμενο τοῦ Κλωνὸς Στεφάνου, γράφει γιὰ τὸ εἶδος τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν τραγουδιῶν: «Ces vers pieux se récitent plutôt qu'ils ne se chantent, et ne sont qu'ère répandus que parmi les catholiques de Syra et de quelques autres îles». Στὴ συνέχεια, ἀσχολούμενος μὲ τὴ γλώσσα τῶν κειμένων αὐτῶν, παρατηρεῖ: «La langue dans laquelle ils sont écrits dénote un auteur familier avec le grec vulgaire appelé ecclésiastique». Βλ. γιὰ τὰ παραπάνω: Legrand, *Chansons populaires grecques*, *Annuaire des Etudes Grecques* 10(1874)4. Μερικὲς ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις του αὐτῆς, ἀντὶλεξεῖ σχεδόν, τὶς παραθέτει ὁ Legrand καὶ στὴν ἀναφορὰ του πρὸς τὸν Ἰ-πουργὸ (τῆς Παυδείας ὑποθέτω) ἀπὸ 31 Ὀκτωβρίου 1875. Δυστυχῶς καὶ ἐδῶ ἡ μαρτυρία του γιὰ τὴ συλλογὴ τοῦ Στεφάνου εἶναι ἀσαφής: «j'ai entre les mains une collection des vers relatifs à tous les épisodes de cette longue agonie d'Homme Dieu» βλ. *Archives des Missions Scientifiques et Littéraires* 4(1877) 438-439. Ὁ Στίλιπων Κυριακίδης, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία*, Μέρος Α' *Μνημεῖα τοῦ Λόγου*, Ἀθήναι 1923, σσ. 77 χαρακτηρίζει τὰ θρησκευτικὰ αὐτὰ ἄσματα διηγηματικά, ἀλλ' ἀρνεῖται ὅτι εἶναι γνήσια δημιουργήματα τῆς λαϊκῆς ψυχῆς καὶ τὰ θεωρεῖ κακότεχνα δημιουργήματα καλογερικῆς ἔμπνευσης. Πρβ. ἐπίσης Μ. Ι. Μανούσακας - Or. Parlangeh, Ἐγνωστο κρητικὸ «Μυστήριον τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ», *Κρητικὰ Χρονικά* 8(1954) 109-132.

24. Λευκό.
25. [ἽΟ Χριστὸς στὸν Ἄννα] (στιχ. 5-23, δεκαπεντασύλλ.).
26. [ἽΟ Χριστὸς στὸν Πιλάτο] (στιχ. 28, δεκαπεντασύλλ.).
27. [ἽΗ Σταύρωση] (στιχ. 1-21, δεκαπεντασύλλ.).
27. [Ἄποστροφὴ Χριστοῦ πρὸς Χριστιανούς] (στιχ. 22-27, δεκαπεντασύλλ.).
28. [Συνέχεια ἀποστροφῆς] (στιχ. 1-20, δεκαπεντασύλλ.).
28. *Τὸ χέρι* (στιχ. 21-24, δεκαπεντασύλλ.).
29. *ἽΗ κολώνα* (στιχ. 1-4, δεκαπεντασύλλ.).
29. *Πετευὸς* (στιχ. 5-8, δεκαπεντασύλλ.).
- Τὰ σκοινιά* στιχ. 9-12 »
- Ποῦ τὸν δέριναε* στιχ. 13-16 »
- Τὸ στεφάνι* στιχ. 17-18 »
- 29v. » στιχ. 1-2 »
- Τὸ μανθῆλι* στιχ. 3-6 »
- Τὸ καλάμι* στιχ. 7-10 »
- ἽΟ σταυρὸς* στιχ. 11-14 »
- Τὰ καρφιὰ* στιχ. 15-18 »
- 29 bis^v *ἽΗ σκάλα* στιχ. 1-4 »
- Τὸ σφινξ* στιχ. 5-8 »
- ἽΗ λόχη* στιχ. 9-12 »
- ἽΟ σφοῦγγος* στιχ. 13-16 »
- 29 bis^v *Τὸ πονκάμισο* στιχ. 1-4 »
- Τὰ σάρφια* στιχ. 5-8 »
- ἽΗ λόχη καὶ ὁ σφοῦγγος* στιχ. 9-12 »
- ἽΗ φορεσιὰ* στιχ. 13-16 »
- INRI στιχ. 17-18 »
- 29ter (INRI) στιχ. 1-2 »
- ἽΗλιος* στιχ. 3-6 »
- Τὸ φεγγάρι* στιχ. 7-10 »
- ἽΗ Τανάλια* στιχ. 11-14 »
- ἽΗ παυεμένη* στιχ. 15-18 »
- Τέλος.
- 29ter^v Λευκό.

[Μέρος Γ']

- 29^{IV} *Προσευχὴ πρὸς τὴν Παναγίαν* (α' στρ. τετράστιχη ἑπτασύλλ.·
β' στρ. ἑξάστιχη ὀκτασύλλ.).
- Τῇ Παναγία* (στιχ. 6 δεκαπεντασύλλ.).

- Τῷ φύλακι Ἀγγέλῳ* (στιχ. 4 + 8. στὸ φ. 30 ὀκτάστιχη).
Προσευχὴ τῆς Μαγδαληνῆς (στιχ. 1-10 καὶ
 31. 11-14 (ἐπτάσύλλ.). Καὶ ἡ σημ. Voir le même p. 47.
Τῷ μυστηρίῳ τῆς εὐχαριστίας (στιχ. 1-16, ἐπτάσύλλ.).
 32. Ὁ Ἐθαγγελισμὸς (στιχ. 1-8, δεκαπεντασύλλ.).
Τὸ ὄνειρον τῆς Παναγίας (στιχ. 9-21 καὶ
 33. 1-12, ὀκτασύλλ.).
 33. Δ' Ἐπύλλια
Ἡ πονεμένη καὶ ὁ Χριστὸς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ (στιχ. 1-10 δεκαπεντα-
 σύλλ.).
 Στὸν πόδα τοῦ φύλλου παραλλαγές τῶν στίχων 1, 5.
 34. 11-25
 Στὸν πόδα τοῦ φύλλου παραλλαγή τοῦ στίχου 13.
 35. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος (στιχ. 1-31, δεκαπεντασύλλ.).
 36. καὶ στιχ. 1-13.
Ἑλληνικὰ Δημοτικὰ Τραγοῦδια (Ἐκλογή), ἔκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. Α, 340.
 Βλ. ἐπίσης Ν. Γ. Πολίτη, Τὰ δημόδη ἑλληνικὰ ἄσματα περὶ τῆς δρακοντοκτονίας
 τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, *Λαογραφία* 4(1912-1913)185 κ.έ. καὶ Γ. Ἰωάννου, *Παρα-
 λογές*, 56-58. Στὴ μελέτη τοῦ Πολίτη ἀναφέρεται συλλογὴ ἀπὸ τῆ Σύρο(;) δημο-
 σιευμένη στὴν Ἀνατολικὴν Ἐπιθεώρησιν ἐν Σμύρῃ, 1873, τ. Α', 406-407.
 37. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος (στιχ. 1-25, δεκαπεντασύλλ.).
 38. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος (στιχ. 1-34, δεκαπεντασύλλ.).
 39. στιχ. 1-2
 Ὁ Ἅγιος Γεώργιος (στιχ. 3-25, δεκαπεντασύλλ.).
 40. στιχ. 1-17, δεκαπεντασύλλ.
 Στὸν πόδα τοῦ φύλλου ἡ σημείωσις τοῦ Κλωνὸς Στεφάνου: Παράβαλε: *Κυπρ. Σακελ.
 τόμ. III*, σελ. 63, *Νεοελλην. Ἀνάλεκτα*, τόμ. Α', φυλ. β' σελ. 88, ἀρ. 21, καὶ *Ἄττ.
 ἡμερολ.* τοῦ 1872 Εἰρ. Ἀσωπίου, σελ. 174. Νεοελλ. Μυθ. Περσεὺς καὶ Ἅγ. Γεώρ-
 γιος. (Ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ Ἀνάλεκτα, νομίζω μετὰ τινῶν ἀμαρτημάτων).
 41-74. Δίστιχα
 Γ' ἀριθμοῦνται 504 ἐρωτικὰ δίστιχα. Ἀπὸ αὐτὰ ὅμως: τὰ ὑπ' ἀριθμ. 9, 10, εἶναι
 τετράστιχα καὶ ἔχουν τὴν ἔνδειξιν (Συρ.) καὶ (Κρητ.) ἀντίστοιχα. Τὸ δίστιχο ὑπ'
 ἀριθμ. 11 ἔχει τὴν ἔνδειξιν (Κρ.). Γιὰ τὸ 12 βλ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, ὁ.π., 13. Εἰ-
 δικά τώρα γιὰ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 12: εἶναι ἐπτάστιχο, δεκαπεντασύλλαβο καὶ ἔχει τὴν
 ἔνδειξιν (Χιακ.). Ἀκολουθοῦν δύο δίστιχα μὴ ἀριθμημένα. Τὸ ὑπ' ἀριθμ. 14 (φ. 42)
 ὀκτάστιχο ἐφτάσύλλαβο. Τὸ ὑπ' ἀριθμ. 15 τρίστιχο δεκαπεντασύλλαβο. Τὰ δίστιχα
 16, 55 ἔχουν τὴν ἔνδειξιν (Συρ.). Τὸ δίστιχο 60 ἔχει τὴν ἔνδειξιν (Κάρπαθ.). Τὸ
 105 τετράστιχο (ἀτελής). Τὸ 106 εἶναι ἡ Προσευχὴ τῆς Μαγδαληνῆς (βλ. καὶ φ.
 30). Τὸ 114 εἶναι μέρος ἀπὸ τὴν Προσευχὴ πρὸς τὴν Παναγίαν (βλ. φ. 29). Τὸ 267
 ἔχει τὴν ἔνδειξιν (Συρ.). Στὸ φ. 68: Σταφυλῶν εἶδη: Μαῦρα, ξυλομαχαιροῦδες, κρη-
 τικά, σερφιώτικα, ἀσυστιανά, καλαμαρκοῦδες, κακόμαυρα, μαυροποτάμινα, καν-
 τούραις, ἀητονύσια, (ἀ)γούμαστοι (αἰγόμεστοι), κομηνά, ψαρὸσάρια (?) — ἡ λέξις
 διαγραμμένη.
 Ἄσπρα: καλαμαρκοῦδες, ξυλομαχαιροῦδες, ἀητονύσια, μεγλέρια, τσαούσια, ἀ-

σπρωπά, ροζακιά, καρυδάτα, κουφόρρωα, αἰδάνια, σταυρωτά, σκαθάρια, ἀβραμίτικα, σμυρναίικα, ξυνόρρωα, Κόκκινα. Σιδερίταις, ρούσαις, ροδίταις, ἀγούμικστα] Σύρου. Στὸ φ. 73 διαταραχὴ: ὁ στιχ. 3 περιττός. Ἄλλὰ στὸ φ. 83, ὅπου τὰ Ἑλεγεία, τὰ δίστιχα 2, 3 (46), 4(47) μὲ σημείωση τοῦ Κλωνὸς Στεφάνου παραπέμπονται: Εἰς δίστιχα. Τέλος τὰ δίστιχα 13, 265, 295 τῆς συλλογῆς ἀπαντοῦμε καὶ στοῦ Legrand, *Chansons populaires grecques, Annuaire des Etudes Grecques*, 10(1876)46, 50, 52.

[Μέρος Ε'] Ναναρίσματα

75. Τέσσερα ναναρίσματα (ὀκτάστιχο, ἐξάστιχο, δίστιχο, τετράστιχο).
 76. Πέντε ναναρίσματα (δίστιχο, τρίστιχο, ἐξάστιχο, τετράστιχο, καὶ τέσσερα δίστιχα).
 77. Ἑπτὰ ναναρίσματα (δίστιχο, τετράστιχο, δύο δίστιχα, τετράστιχο, καὶ δύο δίστιχα).
 78. Ὀκτὼ δίστιχα.

[Μέρος ΣΤ'] Ἑλεγεία

79-86. Ἀριθμοῦνται 55 + 25 (χωρὶς ἀρίθμηση) ἐλεγεία.

(Ἀπὸ αὐτὰ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2 τοῦ φ. 83, χωρὶς ἀρίθμηση, ἀνήκει στὰ ἐρωτικὰ δίστιχα, ἐνῶ τὰ ὑπ' ἀριθμ. 46, 47 παραπέμπονται ἀπὸ τὸ Στέφανο «εἰς τὰ δίστιχα»).

(Μέρος ΣΤ') Ἔργα καὶ ἡμέραι

- 87-90. *Χειμῶν, Νοέμβριος, Βροχὴ καὶ ψύχος, Ἰανουάριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος καὶ Ἀπρίλιος, Ἔαρ, Μάιος, Ὀκτώβρης, Λαμπρὴ*.
 91. *Χοροῦ Νηρηίδων ᾄσμα* (στίχοι 6, ὀκτασύλλ.).
 Τέσσερα δίστιχα (δεκαπεντασύλλ.).
 92. Ἔπος *ὑπὸ πειρατῶν καταδιωκόμενος* (στίχοι 7, ὀκτασύλλ.).
 Ἔπος *Ἄσμα γυναικὸς ἐν πανώλει* (δίστιχο, δεκαπεντασύλλ.).
Κατάρτα κατὰ δυσβάτων μερῶν (δίστιχο, δεκαπεντασύλλ.).
 Ἔπος *Ἄσμα χωρικοῦ συλληφθέντος ὑπὲρ πειρατῶν πρὸς τινα μακρόθεν διερχόμενον* (δίστιχο, δεκαπεντασύλλ.).
 Ἔπος *Ἄσμα τῆς αἰώρας* (δίστιχο, δεκαπεντασύλλ.).

[Μέρος Ζ'] Παροιμίες¹]

93-103. Παροιμίαι Κέας.

Ἀριθμοῦνται 271 παροιμίες.

1. Γιὰ τίς Παροιμίες βλ. τὸ κλασικὸ ἔργο τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, *Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παροιμίαι* (Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ), Ἀθῆναι τ. Α'-Δ' 1899-1902, πού φτάνει, δυστυχῶς, ὡς τὸ *Ελ*. Βλ. ὁμοίως καὶ τὸ σχετικὰ πρόσφατο βιβλίον τοῦ καθηγητῆ Δημ. Σ. Λουκάτου, *Νεοελληνικοὶ Παροιμιόμυθοι*, Ἐκδ. Ἐρμῆς, Ἀθῆνα 1972, ὅπου στίς σσ. ζ'-ιζ' καὶ ἡ κυριότερη βιβλιογραφία γιὰ τὸ θέμα.

104. Λευκό.

105-113. Παροιμίας Σύρου.

Ἄριθμοῦνται 94 παροιμίες.

Ἀκολουθεῦν ἵ φύλλα λευκά (στό πρώτο καί τρίτο ἡ σημείωση: Voyez plus loin).

[Μέρος Η', Αἰνίγματα¹]

115-119. Αἰνίγματα (Καμπάνα, δίπτυ, φαγητό, ἀντέναις μύλου, μερμηγκιά, αὐγό, ξυλοκέρατο, καντάρι, καρύδι, ψαλίδι, κάστανο, δοξάρι, καράβι, ραπάνι, κάστανο, σφουγγάρι, γέρος, σουσάμι, νεκροταφεῖον, —, ἥλιος, ψύλλος, λείψανον, ψυχὴ καί σῶμα, πίννα, κλώστης, μασσοῦτι, κοχλίας, μύλος, φλόγα κανδύλας, νερό, πρόκα, παπούτσι. Στό φ. 119 καί ἓνα ἀριθμητικό πρόβλημα $36 + 26 + 18 + 9 + 1 = 100$).

120. Λευκό. Ἀκολουθοῦν 4 φύλλα δεσίματος τοῦ τετραδίου — ἐπίσης λευκά.

Καί πρὶν κλείσουμε τὴν παρούσα μελέτη θὰ πρέπει, νομίζω, νὰ ἀφιερῶσουμε ὀρισμένες παραγράφους γιὰ τὴ ζωὴ καί τὸ ἔργο τοῦ Κλωνὸς Στεφάνου, ποὺ δὲ φιλοδοξοῦν νὰ συνθέσουν μονογραφία, ἀλλὰ νὰ ἀνιχνεύσουν μονάχα πολὺ γενικὰ τὴ σταδιοδρομία τοῦ Κυκλαδίτη λογίου. Πρόκειται, ἄλλωστε, γιὰ μιὰ πολὺ ἀξιόλογη περίπτωση τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων καί γιὰ ἓνα λόγιον ποὺ πέρα ἀπὸ τὸ στενὸ κύκλον τῶν ἐπαγγελματικῶν του ἐνδιαφερόντων, ἦταν γιαντρός, εἶχε καί ἄλλα ἐνδιαφέροντα: ἀρχαιολογικά, λαογραφικά, ἱστορικά, γλωσσολογικά, ἀνθρωπολογικά. Τὰ δημοσιεύματά του, ἐξἄλλου, εἶναι μάρτυρες αὐτῆς τῆς ποικίλης δραστηριότητάς του. Νὰ μὴ λησμονοῦμε ὅτι στὴ μετεπαναστατικὴ Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς τοῦ Στεφάνου ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπιστήμη ἀναζητοῦσε νὰ ξανάβρει τὸ δρόμον της: ἡ ἱστοριογραφία μὲ τὸν Κ. Παπαρρηγόπουλον, ἡ Λαογραφία μὲ τὸν Πολίτη, ἡ Ἀρχαιολογία μὲ τὸ Στέφανον Κουμανοῦδην. Γιὰ τὴν Ἀνθρωπολογία οὔτε λόγος νὰ γίνεταί. Μὲ τὸν Κουμανοῦδην μάλιστα φαίνεται ὅτι ὁ Στέφανος συνδέθηκε ἰδιαίτερα, ἀφοῦ μὲς τὸ δικό του κύκλον κινήθηκε τὸν πρῶτον καιρὸ τῆς ἐπιστημονικῆς του (ἱστοριογραφικῆς κυρίως) ἐνασχόλησης. Τὸ περιοδικὸ Ἀθήναιον, τὸ ὁποῖον ὁ Κουμανοῦδης συνεξέδιδε μὲ τὸν Εὐθ. Καστόρη, φιλοξένησε στό δεκαετὴ βίον του τρεῖς ἐργασίες τοῦ νεαροῦ Στεφάνου. Ἐτσι ὁ Στέφανος στά 1870 δημοσίευσεν ἐπιγραφὰς τῆς Σύρου, ἐνῶ λίγο ἀργότερα, στά 1874, καί μὲ ἐντολὴ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἐργάστηκε ἀποδοτικότερα στὴν ἴδια κατεύθυνση. Ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς ἦταν μιὰ πολὺ καλὴ μελέτη του γιὰ τὶς ἐπιγραφὰς καί τὴν τοπο-

1. Γιὰ τὰ αἰνίγματα παραπέμπω στὸν Στίλωνα Κυριακίδη, Ἑλληνικὴ Λαογραφία. σσ. 341-361 (ὅπου καί ὀρισμένα βιβλιογραφικά).

γραφία της Σύρας, που δημοσιεύτηκε στο *Ἀθήναιον* (βλ. ἐδῶ ὑπ' ἀριθμ. 2 δημοσίευμα). Ἐπίκεντρο πάντως τῶν πρώτων ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Στεφάνου (ὡς τὸ 1878 δηλ.) στάθηκαν οἱ Κυκλάδες: Σύρα, Θήρα, Νάξος. Στὴ συνέχεια θὰ πρέπει νὰ ἀσχολήθηκε μὲ τὴ συλλογὴ ἐθνολογικοῦ, ἀνθρωπολογικοῦ καὶ δημογραφικοῦ κυρίως υἱικοῦ ποὺ ἀναφερόταν σὲ ὅλο τὸ χῶρο τοῦ ἐλεύθερου τότε ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τὸ ὅποιο τοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ συνεργαστεῖ στὸ *Dictionnaire Encyclopedique des Sciences Medicales* τοῦ Παρισιοῦ. Εἶναι, ἀπὸ ὅσο ξέρουμε, ἡ πρώτη προσπάθεια σύλληψης ἑνὸς τόσο πολὺπλευρου θέματος, ποὺ ἡ φιλομάθεια τοῦ Στεφάνου καὶ οἱ σπουδές του αὐτὰ τὰ χρόνια στὸ Παρίσι (post 1878-1884) τοῦ ἔδωσαν τὴν ἀναγκαίαι ἐπιστημονικὴ τεκμηρίωση. Τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσίαζε ἡ ἐργασία αὐτὴ τοῦ Στεφάνου μᾶς δίνει τὴν εὐκαιρία νὰ παραθέσουμε στὸν οἰκεῖο τόπο πίνακα τῶν περιεχομένων της· εἶναι ἄλλωστε καὶ βιβλιογραφικὰ πολὺ σπάνια¹. Καὶ μὰ καὶ ὁ λόγος γιὰ τὴν ἐργασία αὐτὴ τοῦ Στεφάνου θὰ σημειώσουμε τὴν πληροφορία ὅτι τὸ υἱικὸ τοῦ Ἑλληνα λογίου ἦταν τόσο πολὺ, ποὺ ἡ σύνταξη τοῦ *Dictionnaire Encyclopedique* ζήτησε νὰ «θυσιάσει» ἓνα μέρος του, ὑποδεικνύοντας, παράλληλα, τὴ δημοσίευσή του ἄλλου². Δὲ θὰ πρέπει νὰ παραλείψουμε νὰ ἐπισημάσουμε τοὺς δεσμοὺς τοῦ Στεφάνου μὲ τοὺς γαλλικοὺς πνευματικοὺς κύκλους, ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴ γνωριμία του μὲ τὸν É. Legrand, ποὺ, ὅπως εἶδαμε, ἔγραψε κολακευτικὰ λόγια γιὰ τὸν jeune savant τῆς Σύρας τὸ 1876 (στὸ *Annuaire des Etudes Grecques*): οἱ δεσμοὶ αὐτοί, φαντάζομαι, ὅτι συνεχίστηκαν μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Στεφάνου στὸ νέο περιοδικὸ τῆς École Française d'Athènes, στὸ *Bulletin de Correspondance Hellénique* δηλ., μὲ τὸ δημοσίευσμά του γιὰ τὸ γλωσσάριο τῆς Σύρας (ἐδῶ δημοσίευμα ὑπ' ἀριθμ. 5). Μᾶς εἶναι ὁμως ἀκόμη ἄγνωστοὶ οἱ δεσμοὶ του στὸ Παρίσι, τὸν καιρὸ τῶν σπουδῶν του, μὲ τοὺς γαλλικοὺς φιλελληνικοὺς κύκλους καὶ μὲ τοὺς ἑλληνιστὲς τῆς γαλλικῆς πρωτεύουσας: πρῶτα-πρῶτα μὲ τὴν Association pour l'encouragement des études grecques³ καὶ τοὺς λογίους ποὺ τὴν κινούσαν, καθὼς καὶ μὲ τὸν É. Legrand, τὸν Queux de Saint-Hilaire, τὸν Ψυχᾶρη κ.ἄ. Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Ἑλλάδα ἀσχολήθηκε εἰδικὰ μὲ τὴν ἀρχαιολογία καὶ τὴν ἀνθρωπολογία: Στὰ 1886 μὲ ἐνέργειές του ἰδρύθηκε στὸ Ἐθνικὸ Πανεπιστήμιον τὸ «Ἀνθρωπολογικὸν ἐργαστήριον καὶ Μουσεῖον καὶ τῶν

1. Ὁ καθηγητὴς κ. Κ. Θ. Δημαρᾶς μὲ πληροφορεῖ ὅτι ἔχει στὴν κατοχὴ του ἓνα ἀντίτυπο τοῦ ἴδιου ἔργου μὲ ἰδιόχειρες σημειώσεις καὶ συμπληρώματα τοῦ συγγραφέα του.

2. «...il a eu le regret de demander à l'auteur de sacrifier d'une partie de ses documents et de sa rédaction dont il est à souhaiter pour la science que l'emploi soit fait d'une autre manière».

3. Στὴν ὁποία μάλιστα ὁ Στέφανος εἶχε στείλει καὶ ὀρισμένα ἀντίτυπα τῶν ἐργασιῶν του.

Ἐπιγραφῶν Πατρῶν Λειψάνων» τρία χρόνια ἀργότερα (1889) ἐξεπόνθησε ἀνθρωπολογικούς χάρτες τῆς Ἑλλάδος ποὺ βραβεύτηκαν κιόλας — ἀπὸ ποῦ φερέα ἔμως ἀγνοοῦμε¹. Στὴ συνέχεια ἐργάστηκε στὴν Ἀρκαδία καὶ στὴ Νάξο καὶ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές του ἐκεῖ προέκυψαν τὰ ὑπ' ἀριθμ. 7, 8, 9, 10 δημοσιεύματά του. Στὰ 1911 δημοσίευσε μιὰ ἀκόμη ἐργασία μὲ ἀνθρωπολογικὸ περιεχόμενον, ποὺ εἶναι, πιθανότατα, καὶ ἡ τελευταία του. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸ 1915 συστάθηκε ἡ ἔδρα τῆς Ἀνθρωπολογίας στὸ Ἐθνικὸ Πανεπιστήμιον ποὺ θὰ ἀνελάμβανε ὁ Στέφανος, ἀνὰ μετὰ δὲν πέθαινε τὴν ἴδια χρονιά. Τέλος, ἐξέχουσα μορφή τῆς μαθηματικῆς Ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἐν γένει, στὴν τελευταία εἰκοσαετία τοῦ περασμένου καὶ στὴν πρώτη τοῦ αἰῶνα μας ὑπῆρξε ὁ νεότερος ἀδελφὸς τοῦ Κλωνὸς Κυπάρισσος Στέφανος (1857-1917)². Σήμερα τὰ ὀνόματα τῶν δύο ἀδελφῶν Στεφάνου κομοῦν μιὰ ἀπὸ τὶς πλατεῖες τῆς Σύρου.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΛΩΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΥ

Πρώτη καταγραφή

1. Ἐπιγραφὰ τῆς νήσου Σύρου, ἐφ. *Πατρὶς Σύρου* 1870, ἀρ. 223.
2. Ἐπιγραφὰ τῆς νήσου Σύρου τὸ πλεῖστον ἀνέκδοται μετὰ τοπογραφικῶν καὶ ἱστορικῶν παρατηρήσεων περὶ τῆς ἀρχαίας Σύρου καὶ δύο λιθογραφικῶν πινάκων, *Ἀθήναιον* 3(1874) 513-547 καὶ 4(1875) 3-32 [Καὶ ἀνάτυπο μὲ συνεχὴ ἀρίθμηση]³.
3. Ἀνέκδοτα ἐγγράφα ἀποσταλέντα πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Κυκλάδων κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ρώσων κατοχὴν αὐτῶν, ἐκδιδόμενα ὑπὸ Κλωνὸς Στεφάνου, Διδάκτορος τῆς Ἰατρικῆς, *Ἀθήναιον* 6(1878) 1-41.
4. Ἡ παρὰ τῆ Ἱέρᾳ ἔκρηξις τοῦ 1650, *Ἀθήναιον* 7(1878) 66-74.
5. Γλωσσάριον Σύρου, *Bulletine de Correspondance Hellénique-École Française d' Athènes* 3(1879) 20-29.

1. Ι. Γ. Κούμαρης, *Ἐναρκτήριος*, 1925, *Ἡ ἀνθρωπολογία ὡς πανεπιστημιακὸν μάθημα*, *Ἰατρικὴ* III, 3, 4' πρβ. *Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 22, 374 καὶ *Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἑλλῶν*, τ. 17, 278, ὅπου καὶ φωτογραφία τοῦ Κλωνὸς Στεφάνου.

2. Βιογραφικὰ τοῦ Κυπάρισσου στὴ *Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, ὁ.π..

3. Ὁ Δρακάκης, ὁ.π., 76-77 παρατηρεῖ ὅτι τὸ μελέτημα αὐτὸ τοῦ Στεφάνου ὁδήγησε τὸν Χρῆστο Τσοῦντα σὲ εὐρύτερες ἐρευνες. Γιὰ τὴ μελέτη μάλιστα αὐτῆ τοῦ Κλωνὸς Στεφάνου ὁ Legrand σημειώνει ὅτι «αἱ ἐπιγραφὰι τῆς Σύρου ont merité naguère les éloges d'un des épigraphistes les plus distingués de notre pays» — Legrand, *Les chansons populaires grecques*, 1876, 4' πρβ. καὶ τὸ περιοδικὸν *Centralblatt* n° 44,30, Ἐπιγραφὰι τῆς νήσου Σύρου — ποὺ δὲν μπόρεσα νὰ ἰδῶ καὶ ὅπου, πιθανῶς, βιβλιοκρισία τῆς μελέτης τοῦ Στεφάνου.

6. La Grèce au point de vue naturel, ethnologique, anthropologique, démographique et médical par le Dr. Clon Stephanos, extrait du *Dictionnaire Encyclopedique des Sciences Medicales*, Paris 6 Masson, Editeur Libraire de l'Académie de Médecine, 120 Boulevard Saint-Germain, 1884, σσ. 363-580.

Περιεχόμενα: I. Orographie Hydrographie, p. 364. II. Climat, p. 370—Constitution Saisonnière, p. 371 — Température, p. 372 — Météores aqueux, p. 375— Vents, p. 378 — III. Géologie, p. 388 — Roches plutoniques, p. 388 — Terrains sédimentaire p. 389 — Roches volcaniques, p. 394. Eaux minérales, p. 395. IV. Flore, p. 397 — Plantes utiles, p. 399. V. Faune, p. 401. VI. Ethnologie Antiquité, p. 406—Moyen âge et temps modernes, p. 422 — VII. Anthropologie. Grânes anciens, p. 432. — Grânes modernes, p. 434. — VIII. Démographie, p. 440. — Etat et éléments de la population, p. 442. — Mouvement de la population. Natalité, p. 450. Nuptialité, p. 456. Mortalité, p. 457. IX. Hygiène. Habitations, nourriture, costumes, etc., p. 479 — X. Pathologie, p. 488. Constitution médicale saisonnière, p. 490. Maladies infectieuses, p. 492. — Maladies ab ingestis, p. 530. — Maladies constitutionnelles et du sang, p. 540 — Affections de divers systèmes, p. 542 — XI. Supplément. Géographie médicale des îles de la Grèce. Îles de la mer Egée, p. 552— Îles Ioniennes, p. 560 — Crète, p. 565¹.

7. Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ἐν Ἀρκαδίᾳ, *Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας*, 1907, 122-125.

8. Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ἐν Νάξῳ, *δ.π.*, 1908, 114-117.

9. Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ἐν Νάξῳ, *δ.π.*, 1909, 209-210.

10. Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ἐν Νάξῳ, *δ.π.*, 1910, 270-273.

11. *Συμβολαὶ εἰς τὴν φυσικὴν ἀνθρωπολογίαν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἐγκάρσιος ἐγκεφαλικὸς δείκτης*, Ἀθῆναι 1911, σ. 67.

12. Στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους φυλάσσεται πολύτιμη συλλογὴ Συριανῶν ἐγγράφων τῆς Τουρκοκρατίας, ποὺ ὁ Στέφανος εἶχε συγκεντρώσει τὸν καιρὸ, προφανῶς, τῶν ἐρευνῶν του στὶς Κυκλάδες².

Παρίσι
Ἰαν. - Ἀπρίλ. 80

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

1. Ἀντίτυπὸ τοῦ ἀφιερωμένου ἀπὸ τὸ Στέφανο βρισκεται στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Institut Néohellénique à la Sorbonne προερχόμενον ἀπὸ τὴν Association pour l'encouragement d'études grecques.

2. Τὴν πληροφορία παρέχει ὁ Ἀνδρέας Δρακάκης, *δ.π.*